

Uit: Andreas Burnier, *De rondgang der gevangenen*.

Een essay over goed en kwaad, in de vorm van zeven brieven aan de Platoclub. (Uitgeverij Querido, Amsterdam 1987)

Hoofdstuk 5

Vernietiging van de natuur, desorganisatie van de samenleving en het ontstaan van de ecologische beweging. De transformatie van ego-bewustzijn tot holistisch bewustzijn.

Brief aan de milieuactivistische kunsthistoricus

Beste Yoeri,

Binnen een jaar mag jij gaan studeren aan de University of California te Berkeley, waar ik nu mijn mini-sabbatical geniet: een paar maanden vrijheid om een boek te schrijven. Jij zult hier vier jaar of langer hard moeten werken om aan de niet geringe eisen van een Amerikaanse topuniversiteit te voldoen. Maar je zult daarnaast ook zeker vrije tijd vinden om je eigen interesses te volgen. Kun je je voorstellen dat ik soms met jouw ogen probeer te kijken naar wat Berkeley te bieden heeft, of de V.S. in het algemeen?

Jij bent de jongste en ik de oudste van onze Platoclub: wij schelen meer dan vijfendertig jaar in leeftijd. In aardse ervaringen, kennis, idealen en desillusies is dat onvermijdelijk een groot verschil. Stel je voor: iemand die weer vijfendertig jaar ouder zou zijn dan ik, is nu negentig. Zij of hij zou de eeuwwisseling hebben meegemaakt, de Eerste Wereldoorlog, de Gay Twenties en de Great Depression. Vermoedelijk zou vooral het opgroeien in de westerse wereld vóór de Eerste Wereldoorlog het verschil in levenservaring tussen die denkbeeldige oudere ander en mij bepalen.

Ik heb uit de literatuur begrepen dat de wereld en de mentaliteit van de mensen werkelijk zeer anders was in het begin van onze eeuw. Er was nog een als vanzelfsprekend aanvaarde standen- en klassenmaatschappij in de meeste landen. Het kolonialisme bloeide nog volop. Engeland was een wereldmacht van het allergrootste gewicht en Duitsland een cultuurcentrum van belang, waar iedereen met respect naar keek. De aristocratie onderhield, met Frans als voertaal, internationale connecties die sociaal, maar ook economisch en politiek van invloed waren. Scholen waren gedegen, maar zeer autoritair. Voor het leger en de politie hadden de meeste mensen groot respect. Kerken waren geduchte machtscentra, zowel in politieke als in psychologische en sociale zin. Rusland was nog een keizerrijk en de tsaar was geparenteerd aan koningin Victoria en aan de machtige keizers van Oostenrijk en Duitsland.

Een auto of buitenlandse vakantie was er alleen voor de elite. Een of meer dienstboden, een tuinman, een naaister, een dame voor manicure en pedicure aan huis kon echter ook de middenstand zich permitteren. De belastingen waren voor de rijken laag en een freule-met-een-ton had een onbezorgd leven.

Dit is allemaal niet zo erg lang geleden. Ik ken mensen van (bijna) die leeftijd en ik heb tallozen gekend die nu niet meer in leven zijn, maar die van deze of een nog aanmerkelijk oudere

generatie waren. (De alleroudsten die ik in mijn vroege jeugd kende, stamden uit het midden van de vorige eeuw.) Zo weinig tijd eigenlijk, die mij en zelfs jou van hen scheidt, en zulke enorme veranderingen. In mijn optiek ziet de ook mij alleen uit literatuur en film bekende Westeuropese wereld van vóór the Great War, (zoals de Eerste Wereldoorlog nog lange tijd werd genoemd) eruit als een samenleving die ego-versterkend was (al die enorme standsverschillen; het immense onderscheid al naar gelang je in de ene of de andere sexe was geboren; de oneindig veel grotere culturele en nationale differentiatie dan wij nu kennen; de nog bij velen levende Victoriaanse taboes). Verschil, onderscheid, taboes, kortom differentiatie en weerstanden: het werkt allemaal goed voor de ontwikkeling van je zelfbewustzijn, de bekrachtiging van je individualiteitservaring, als je er tenminste niet aan onderdoor gaat, wat natuurlijk ook voorkwam.

Als ik mij nu vervolgens probeer te realiseren wat het verschil is in de pakjes die wij beiden vanuit onze jeugd op onze rug hebben, dan denk ik aan de volgende dingen:

Dat ik dus nog uitgebreid contact heb gehad met mensen uit de vorige eeuw, mensen wier jeugd - de tijd waarin je persoonlijkheid en je onbewuste assumpties in belangrijke mate worden gevormd - voor de Eerste Wereldoorlog viel. Ik heb geprobeerd heel in het kort voor je te schetsen wat dat zoal inhield.

Dat ik de sfeer van tussen de twee wereldoorlogen als kind heb meegemaakt: de huiskamertafel precies in het midden van de kamer, daarboven een lamp met franje en een belletje eraan om de inwonende dienstbode, die in de keuken at, te laten komen. Auto's met een treeplank, rijdend over zeer verlaten wegen, en achterin een open bak, waarin ook passagiers konden zitten, meestal de kinderen. (Die 'kattebak' bleek later zo gevaarlijk te zijn, dat hij is verboden.) De huisdokter, de onderwijzers van de lagere school, je ouders als grote autoriteiten. Veel traditionele kinderspelen op straat (knikkeren, tollen, vliegendc hollander) en in de schemering rond de tafel de klassieke spelletjes zoals halma, ganzenbord en kwartetten. Muzieklessen en eventuele overige privélessen aan huis. 's Avonds soms wel tot half acht mogen opblijven en in elk geval steeds een kwartiertje langer, naarmate je leeftijd vorderde. Fietsles van je vader. Religieuze jaarfeesten bij je grootouders. Een bedankbriefje schrijven als je ergens had gelogeed. Zwijgen tot je iets gevraagd werd als er bezoek was.

Dat ik de Tweede Wereldoorlog (als voor de Duitsers ondergedoken joods kind) heb meegemaakt en hoe mijn familie en schoolvriendjes door hen werden uitgemoord. Verder natuurlijk: nachtelijke bombardementen, voedselschaarste, totale onzekerheid en angst.

Dat ik de zeer sobere tijden van vlak na de bevrijding bewust heb meegemaakt, de wederopbouwideologie (met de daarbij behorende repressie van vrouwen, die gauw weer hun huizen in werden gejaagd; gelukkig volgde hierop, eind jaren zestig, de hergeboorte van het feminisme), de welvaartsexplosie en de merkwaardige beatnik-, provo- en hippiecultuur van de jaren vijftig en zestig en haar snelle inkapseling en ondergang.

Over de cultuurperiode van de jaren dertig tot en met de eerste helft van de jaren zestig van onze eeuw valt het volgende op te merken:

- Vele normen en waarden van vóór de Eerste Wereldoorlog bleven nog gehandhaafd, maar als het ware verwaterd en verburgerlijkt. De nivellering in inkomens, levensmogelijkheden en gedrag begon al, maar toch was er nog wel een standen- en gezagsmaatschappij. Sociologisch gezien was dit typisch een tussenfase. De meeste mensen bleken totaal niet in staat de immense gruwelen van de Eerste Wereldoorlog te bevatten. Dit onvermogen werd nog overtroffen door de verdringingsmechanismen die meteen na de Tweede Wereldoorlog bij de Duitse daders en hun slachtoffers in werking traden.

Je kunt catastrofes van de omvang van de twintigste-eeuwse wereldoorlogen zien als apocalyptische (letterlijk betekent dat onthullende) confrontaties met in het onbewuste van de mensheid gestuwde demonische krachten. Hoe meer rationaliteit, controle, beheersing aan de oppervlakte is ontwikkeld, ten koste van een open verbinding met de eigen halfbewuste gevoelens en onbewuste aandriften, des te explosiever het geweld, de krankzinnigheid, de demonie. Voor de betekenis daarvan, de consequenties die de westerse en verwesterde mensheid uit de lessen van de twee wereldoorlogen had moeten trekken, bleek bijna niemand ontvankelijk, en zeker niet in economisch, maatschappelijk en politiek toonaangevende kringen.

In de Eerste Wereldoorlog waren goed en kwaad nog diffuus over de partijen verdeeld, lijkt mij. Maar vrijwel niemand begreep wat er gebeurde of kon er na afloop iets mee. In de Tweede Wereldoorlog werd de les herhaald op een wijze zoals dat eerder zelden is voorgekomen in de toch waarlijk schrikbarende geschiedenis van het geweld van mannen tegen elkaar, tegen de aarde en vooral ook tegen onschuldige, weerloze burgers. Het totale kwaad manifesteerde zich ditmaal zo evident bij de Duitsers en hun aanhang, dat al wie daar tegen was en al wat daartegen werd ondernomen bij implicatie het Goede werd. Een zwart-witstrijd op mondiaal niveau, die niet duidelijker had gekund. En toch: zelfs met deze 'openbaring' wist de mensheid zich geen raad. Een bekende Nederlandse criminoloog, de Leidse hoogleraar Van Bemmelen, placht te zeggen: 'Kort voor het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog werd er in Berlijn een internationaal criminologencongres gehouden. Thema: "De zakkenroller". Vervolgens vermoordden de Duitsers, onder anderen, zes miljoen Joden. Niet lang na de Tweede Wereldoorlog was er weer het eerste naoorlogse internationale criminologencongres. Thema: "De zakkenroller".'

Heel opmerkelijk was ook dat mensen juist vlak na de Tweede Wereldoorlog bij uitstek geneigd waren hun apocalyptische ervaringen te verdringen. Geen gezapiger tijden, zowel psychologisch als spiritueel, dan van 1945 tot circa 1965, zou je kunnen zeggen. Terug naar vroeger, zo snel mogelijk, was het devies. Even leek er een doorbraak te komen daarna, met de grote, wereldwijde jeugdrevoltes van de jaren zestig, met de hergeboorte van het ditmaal totale en eveneens wereldwijde feminisme, met de ecologische bewustwording. Maar deze doorbraak was te licht. Zij was aanvankelijk zowel speels als radicaal, maar zij bleef filosofisch ondiep. In plaats van een toegepast-spirituele, sociale, ethische en esthetische beweging, werd de totale jaren-zestig-golf verpolitiekt: vaak net zo grof, dom, materialistisch, machtsbelust en macho als datgene wat zij had willen bestrijden en transformeren.

En nu probeer ik mij jou voor te stellen: een begaafd kind, geboren in Nederland in de late jaren zestig in een 'beschermd milieu'. Geen grotere drama's in je leven dan die onvermijdelijk bij ieders opgroeien horen. De normen van een vrije, a-traditionele welvaartsgeneratie, anti-autoritair, tolerant, egalitair, zijn jou met de paplepel ingegoten. Jij hebt voor je twintigste jaar al meer door de wereld gereisd dan ik voor mijn vijfendertigste. Jij zult later kunnen zeggen dat je nog mensen van voor de Tweede Wereldoorlog hebt gekend, en hoe anders hun achtergrond was, al was het maar omdat zij nog (veel) Latijn, Grieks en Frans hadden gehad op school en de ouderwetse, op respect voor intellectuele vrijheid gebaseerde universiteit hadden bezocht.

Voor jou is de wereld voorlopig een uitstalkast van fantastische mogelijkheden: religieus-filosofisch, intellectueel, kunstzinnig, sociaal, en het ligt aan jezelf wat je benut, ervaart, je eigen maakt. Op scholen en universiteiten is al lang niet meer zoveel te halen als vroeger, maar door intensieve lectuur en vruchtbare ontmoetingen kun je toch wel je eigen universiteit en je eigen universum creëren.

Je bent je ervan bewust, zeg je, dat je vaak 'geluk' hebt en bevoorrecht bent met je diverse talenten en de kansen die je worden geboden. Met noodlot of collectieve tragiek ben je echter nauwelijks ooit geconfronteerd. Op die punten ben je je nog het meeste bewust van de ecologische rampen die de aarde bedreigen. Zodoende ben je zowel een opmerkelijk deskundige kunstkenner en aspirant-filosoof geworden, voordat je nog maar een voet binnen de universiteit hebt gezet, als iemand die, uit mededogen met de natuur en uit verontrusting over wat de mensen haar aandoen, biologie en internationaal recht wil gaan studeren. En passant leerde je na je eindexamen een jaar lang Italiaans in Florence en enkele maanden Frans in Parijs. Je bent van plan na een jaar studie in Nederland aan een Amerikaanse topuniversiteit je studie te voltooien en je hoopt later op internationaal bestuurlijk niveau aan de bescherming en het herstel van het milieu te mogen werken.

Ongeacht of en hoe je later je huidige toekomstplannen kunt verwezenlijken: het lijkt mij dat mensen zoals jij dragers zijn van een nieuwe mentaliteit. Het is de mensheid dan wel niet gelukt de recente geschiedenis bewust te verwerken, maar er verschijnen nu tenminste nieuwe generaties, die met een ruimer, 'ecologisch' bewustzijn haast geboren lijken te zijn. Het holisme: het bewustzijn van de interactie van mens en natuur, van de totale onderlinge afhankelijkheid, van de morele verantwoordelijkheid van de mensheid voor de gehele aarde en al haar bewoners, is toch primair een zaak van mensen die pas (lang) na de Tweede Wereldoorlog zijn geboren. 'In mijn tijd' was iemand als de biologe Rachel Carson (geb. 1907), die in haar vierde en laatste boek, *Silent Spring* van 1962, waarschuwde tegen het gebruik van giftige insecticiden, een object van heftige kritiek, hoon en verachting. Ik zal je een indruk proberen te geven van haar ideeën. In een televisieprogramma naar aanleiding van haar laatste boek zei Carson: 'Wij spreken nog steeds over de 'verovering van de natuur'. Wij zijn nog lang niet zo ver, dat wij onszelf kunnen beschouwen als een nietig deeltje van een oneindig groot heelal. Maar de houding van de mensheid tegenover de natuur is nu belangrijker dan ooit, omdat wij over de macht beschikken de natuur te veranderen en te vernietigen. Onze generatie moet vrede sluiten met de natuur. Meer dan ooit tevoren wordt de mensheid nu geconfronteerd met de uitdaging haar eigen volwassenheid te bewijzen.'

Dit soort ideeën was toen uitermate ongewoon. Voor de chemische industrieën waren zij een voldoende reden om Carson met alle middelen te bestrijden. Nu 'de Groenen' een politieke (jongeren)macht aan het worden zijn, proberen de oude-mannenpartijen hun punten over te nemen en doen de chemische industrieën hun best althans milieuvriendelijk te lijken.

Ja, er is veel dat ons scheidt. Maar er zijn ook dingen die mensen gemeen hebben, door de generaties heen. Anders zouden wij ons ook nooit innerlijk verwant kunnen voelen met individuen uit voorbije eeuwen of uit totaal andere culturen. Wat tamelijk onveranderlijk is, of hoogstens heel erg langzaam verandert, dat is de psychische basisstructuur van mensen. Ook al gaat hun begeerte, hun sympathie en antipathie, hun woede of hun liefde naar andere objecten uit, de psychische krachten die zij aanwenden zijn uiteindelijk identiek. Wanneer je even afziet van de inhoudelijke gebondenheid aan tijd en plaats dan zijn de verschillen ook tussen mensen van verschillende generaties ineens heel klein.

Jij en ik zijn allebei erg leergierig en behept met een ongewoon brede belangstelling. Jij en ik hebben allebei een heftig, choleric temperament waardoor wij geneigd zijn ons een wereld te vormen naar onze wil, enzovoort.

Als je jong bent, moet je in eerste instantie zien dat je een vaardige aardeburger wordt. Er zit niets anders op dan leren, ervaringen opdoen, je kop stoten, ontdekken hoe de wereld, je medemensen en jijzelf in elkaar zitten. Je moet je een plaats veroveren, uiterlijk zowel als innerlijk. Met het laatste bedoel ik, dat je geleidelijk tot een min of meer realistisch zelfbeeld komt.

In de tweede levenshelft - die uitdrukking is van Carl Gustav Jung; je moet haar niet al te letterlijk nemen - gebeurt er iets anders. Of je gaat dan voort op het in je jeugd ingeslagen pad, waarin je je horizon steeds verder uitbreidt en streeft naar steeds meer van alles wat je begeert. Maar je bent dan niet meer jong. Je lichaam begint te vervallen, je energie neemt af, je bent sneller gedesillusioneerd. Waartoe de tot mislukking gedoemde poging leidt steeds maar 'jong' te blijven, kun je constateren bij cynische, wanhopige, krampachtige, vervelende oudere mensen die je in overvloed om je heen ziet. Het alternatief hiervoor, dat je niet wordt geschonken, maar waaraan je zelf actief moet werken, is dat je een grote innerlijke metamorfose doormaakt, nog ingrijpender en pijnlijker en dramatischer dan die van de puberteit. In dat geval kom je daarna pas echt tot je zelf, omdat je nu niet meer aan de fundamenteën hoeft te werken.

De expansieve eerste levenshelft is een zeer wenselijke en noodzakelijke fase voor je innerlijke ontwikkeling. Wie haar probeert te ontlopen of haar niet goed doormaakt, door luiheid, psychische gemakzucht of 'omstandigheden', door te vluchten in drugs en discodrens of een te vroeg aanvaarde sleur, wordt meestal geen interessant mens. Je moet, in eerste instantie, een actieve extraverte aardeburger worden. Maar de ommekeer, de weg 'naar binnen', naar het midden in plaats van naar de periferie, is even noodzakelijk te zijner tijd.

Over de macrovorm van dat metamorfoseproces wil ik jou iets vertellen, hoewel het innerlijk waarschijnlijk nog heel erg ver van je weg is. Maar er is niets op tegen je nu alvast iets mede te delen wat pas veel later innerlijke realiteit kan worden. Beschouw wat hier volgt maar als een prematuur cadeautje voor je veertigste verjaardag of daaromtrent.

Toen ik een kind was, hoopte ik altijd dat heel oude, of zelfs stervende mensen mij zouden zeggen wat zij nu wisten of zagen. Via hen hoopte ik een glimp op te vangen van wat voor mij op dat moment nog verborgen was, achter de horizon lag. Misschien vind jij het prettig dat iemand die zo oud is als ik, je nu al iets vertelt over wat je meestal pas op gevorderde leeftijd zelf kunt ontdekken.

In de oude chakra-psychologie, van de Hindoes (chakra's zijn niet-materiële centra van psychische energie), gaat men ervan uit dat mensen van nature door drie aandriften worden voortgedreven in hun leven: het streven naar survival en veiligheid, het streven naar lustbevrediging en het vermijden van onlust, en het streven naar macht (beheersing; controle) over de wereld, hun medemensen en eventueel zichzelf. Deze drie basisstrevingen zijn ons gegeven. Zij manifesteren zich al in de vroegste jeugd en met behulp van deze krachten houden wij ons staande in het leven.

Het veiligheidsstreven, dat zich op zeer verholde wijze kan uiten, is in zijn naakte vorm het streven naar zelfbehoud: een voorwaarde voor ons individuele, fysieke voortbestaan. Het luststreven voorkomt dat wij depressief en inactief worden en leidt, indirect, tot het voortbestaan van de soort. Het machtsstreven geeft ons een zekere greep op de wereld en maakt dat wij ons tot op zekere hoogte een wereld kunnen scheppen naar onze wil.

In de praktijk zijn de drie basiskrachten in ieders psyche vaak niet zo gemakkelijk te onderscheiden. Stel iemand wordt geprezen voor een prestatie in verband met haar of zijn werk. Bij voorbeeld: jij publiceert later een boek over ecologie of een gedichtenbundel en krijgt daarop zeer goede recensies. Dit leidt tot roem en eer, tot een gevoel van macht, maar ook tot gevoelens van narcistische lust en bovendien maakt het je sociale positie solider, zodat je je veiliger kunt voelen.

Op het psychologische basisniveau is datgene wat ons drijft en wat ons overkomt vaak een onontwarbare knoedel. Toch is het goed de principes analytisch uiteen te houden. Het veiligheidsstreven, gericht op ons voortbestaan, is uiteindelijk een kracht die dient voor de instandhouding van ons fysieke, levende lichaam. Voor het enorme belang van deze kracht in de natuur was met name Charles Darwin gevoelig: strijd om het bestaan, aanpassing, *survival of the fittest*. Op dit niveau houden dierlijke soorten (*species*) zich in stand of gaan zij ten onder. Maar de mens spiegelt dit in haar individuele bewustzijn.

Het luststreven is vooral gericht op ons psychische welbevinden. De enorme kracht van de libido, in het bijzonder als sexuele lust en de getransformeerde derivaten daarvan, werd door Sigmund Freud onderkend.

Het veiligheidsstreven is een poging het bestaande te handhaven, te laten voortbestaan. Het luststreven leidt tot fysieke procreatie maar ook tot culturele creativiteit en consumptie.

Het machtsstreven, ten slotte, versterkt ons Ik-beleven: het gevoel een afgezonderd, autonoom individu te zijn, dat zich toch kan handhaven temidden van alle andere individuen en onpersoonlijke tegenkrachten. Alfred Adler accentueerde deze basiskracht in zijn zogenaamde Individualpsychologie, en Karl Marx projecteerde haar op het sociaal-economisch gebied.

Op het niveau van het pure veiligheidsstreven is de mens nog geheel en al in zichzelf bevangen, maar zonder een specifiek Ik-gevoel. Wat er, bij voorbeeld, gebeurt als er ergens paniek

uitbreekt, zou je eerder instinctief kunnen noemen dan een psychisch gebeuren. Ik noem dit, ter onderscheiding van de twee andere, het niveau van het *egotisme*. Je vecht wel 'voor jezelf in het streven naar veiligheid, maar zonder veel zelfbewustzijn.

Op het lustniveau daarentegen is er sprake van *egocentrisme*: je voedt jezelf als het ware met aangename ervaringen en hebt daarbij weinig of geen psychische kracht over voor de belangen en de gevoelens van anderen. Als extreem, concreet voorbeeld zou je je de drugsverslaafde kunnen voorstellen, die net een shot heeft genomen. Maar iemand die geheel opgaat in het genieten van spijs en drank of die 'lekker' zit te lezen, kan natuurlijk ook als voorbeeld dienen.

Op het machtsniveau woedt het *egoïsme*. Hier gaat het echt om ik tegen en desnoods ten koste van alle anderen. Dit soort ik-beleven kennen 'linkse' mensen voornamelijk in groepsverband. Het groepsegoïsme van de vakbond tegen de werkgevers, bij voorbeeld. Voor 'rechtse' mensen is de genadeloze business-tycoon een geschikt, extreem voorbeeld.

Op de speelplaats van de lagere school (o.k. 'basisschool') zie je deze driedeling ook al in miniatuur. Er is altijd wel een bang jongetje, dat zich zo klein mogelijk maakt tot de enge pauze weer over is. Er is altijd wel een jongetje dat de hele pauze lekker staat te eten en te snoepen. En er is altijd wel een bully die de andere, zwakkere kinderen terroriseert en die geniet van zijn macht.

In de loop van je leven kan het domineren van de ene of de andere basiskracht heel goed veranderen. Vaak zie je dat het veiligheidsstreven (in allerlei cultureel toegedekte vormen) uiterst krachtig blijft: verzamelwoede; overdreven spaarzucht; extreme behoedzaamheid. Talloze ouderen in grote steden gaan na donker niet meer de straat op. En talloze jongeren zien weinig of niets in reizen of zelfs in verhuizen naar een andere stad, want dat is maar eng.

Het luststreven daarentegen is een kracht die, hoewel zij de mens het hele leven door begeleidt, toch meestal aanmerkelijk minder sterk wordt bij toenemende leeftijd. Met name alle lust die te maken heeft met seksualiteit (of met sublimaties daarvan in freudiaanse zin) wordt zwakker. Talloze begeerten nemen af naarmate je ouder wordt, al was het maar omdat je alles al zo vaak hebt meegemaakt. Steeds minder ervaringen zijn spannend en totaal nieuw. Steeds meer word je je bewust van de voorbijgaande aard van alle lustbevrediging en van het illusoire element in het streven daarnaar.

Met illusoire verwachtingen als motor holt de jeugd van het ene naar het andere. Toen ik een jaar of veertien, vijftien was, bad ik soms dat ik toch vooral niet zou doodgaan voordat ik die of die film zou hebben gezien! Of denk aan de verwachtingen waarmee je als je jong bent aan iets nieuws begint, of dat nu een reis is of een studie of werk. Hoe ouder je wordt, hoe cynischer, gedesillusioneerder of geresigneerder je meestal zult zijn.

Met de vermindering van het luststreven enerzijds en met de vermindering van het vermogen om lust (in welke afgeleide vorm dan ook) te ervaren, hangen de ouderdomsdepressies samen die velen te wachten staan in de tweede levenshelft. Vaak neemt het machtsstreven dan de leidende rol. Ex-playboy wordt zakenman, zeg ik nu maar even in trefwoorden.

Voor zover je voldoende zelfbewustzijn hebt om je dat te realiseren, zul je op den duur ervaren dat je door te streven naar veiligheid, lust en macht een bij voorbaat verloren gevecht levert tegen de tijd. Het machtsstreven kun je nog een beetje over de grens van het graf heen beoefenen:

een testament, een nalatenschap, een politiek, economisch, sociaal of cultureel oeuvre, geven je een zekere macht *post mortem*. Maar voor hoe lang? De lustbeleving en het luststreven zelf verminderen tijdens het leven al drastisch (vergelijk, fenomenologisch, het genieten van een kind met het genieten van een bejaarde van wat dan ook). Lang voor de fysieke dood kun je je al bewust zijn van het voorbijgaande en illusoire karakter van het meeste wat als lust wordt ervaren of nagejaagd.

Het veiligheidsstreven ten slotte, hoezeer je je ook indekt langs alle mogelijke materiële en psychische wegen, is al helemaal definitief tot verliezen gedoemd. Ook al zou je 98 worden (wat vrijwel niemand wordt), in goede gezondheid (die vrijwel niemand op latere leeftijd heeft) en een stoet van nazaten hebben (die weinig met jou te maken hebben): so what?

De drie gegeven basisstrevingen van de mens en hun onvermijdelijke falen, vormen de tragedie van het menselijke bestaan. Wie daar niet aan wil kan uiteraard zichzelf van alles proberen wijs te maken.

Je kunt jezelf verdoven met dagelijkse sloten alcohol, met rabiante, dwangmatige sex, met drugs of met muzieklawaai, met groepshysterie en groepsextase in een voetbalstadion, in een politieke massameeting of in een duizendkoppige demonstratie. Je kunt eventueel een *workaholic* worden. Je kunt tien verjongingskuren ondergaan en de halve dag besteden aan lichaamscultus als je lichaam begint te vervallen.

Je kunt, kortom, op je kop gaan staan, maar als fysiek, levend wezen ben je vroeg of laat, op meer of minder pijnlijke en schokkende wijze, ten ondergang gedoemd. In deze vorm die je nu hebt, was je er niet voor je geboorte en zul je er niet zijn na je dood enkele tientallen jaren later.

Op deze zeer rauwe waarheden over het mensenleven wordt in de westerse samenleving meestal op een van de drie volgende manieren gereageerd:

1. Je beseft de realiteit van de menselijke conditie eenvoudig nog niet. Je bent nog als een kind, geheel ten prooi aan het moment, ongeacht je kalenderleeftijd.

2. De realiteit is tot je bewustzijn doorgedrongen, maar je onderdrukt haar met alle geweld. 'Laten wij daar nu maar niet aan denken.' 'Wie dan leeft, wie dan zorgt.' 'Dan zien wij wel weer verder.' 'Elke dag heeft genoeg aan zijn eigen kwaad.' 'Ik leef van ogenblik tot ogenblik.'

Of je kunt de verdoving, het lawaai en de massaliteit zoeken, zoals ik al aanduidde.

3. Je beseft de realiteit van de menselijke conditie en vervalt tot groot pessimisme, tot wanhoop, cynisme of depressie, waarbij je eventueel naar buiten toe de vrolijke schijn ophoudt om anderen niet te bezwaren.

Een vierde mogelijkheid is dat je, in vrijheid, een stap verder gaat dan tot het bewustzijnsniveau van de laagste drie chakra's. Daarover gaat de rest van deze brief.

De drie elementaire strevingen zitten zo diep in ons menselijke wezen gebakken, dat je er nooit echt en totaal los van komt zolang je een op aarde geïncarneerd wezen bent. Wel kun je althans gedeeltelijk deze krachten transformeren naar een ander niveau van psychische energie. Het egoïstische machtsstreven kan metamorfoserend tot belangeloze liefde (daarover verderop meer); het

egocentrische luststreven kan worden tot belangeloos geschonken wijsheid; het egotistische veiligheidsstreven kan worden tot een ervaring van de totale Eenheid van al het gemanifesteerde.

In lichte mate zie je wat meer (belangeloze) liefde en wijsheid en eenheidservaring soms spontaan ontstaan bij mensen op wat oudere leeftijd. Voor een 'diepe' transformatie is echter een bewust gezochte inspanning nodig: de tocht door de onderwereld, in de beeldtaal van tal van mythen; de gang door de innerlijke dood al tijdens het leven; de Kruisiging en begrafenis, in christelijke beeldtaal; de rituele initiatiedood in tal van antieke mysteriescholen; de tocht door het nulpunt, in moderne psychologische taal.

'In het midden van mijn leven bevond ik mij in een duister woud,' luidt de terecht zeer beroemde openingszin van Dante's *Divina Commedia*. Wat het midden is in een mensenleven is relatief. Je zou het misschien nog het beste kunnen omdraaien: Wie zich in een 'duister woud' bevindt, verkeert in het midden van een of ander ontwikkelingsproces. Ontwikkeling gaat altijd door knopen, door ogenschijnlijke nulpunten heen. Soms zijn die zo minimaal, dat je het nauwelijks merkt: de zomervacantie tussen je eindexamen en het begin van je nieuwe studie of werk, bij voorbeeld. Soms is het een langdurig en pijnlijk proces.

De innerlijke dood waar je doorheen moet als je je gegeven drie psychische basiskrachten wilt transformeren, is die van de egodood. Wat is dat? Omschrijvenderwijs zou je kunnen zeggen: het gevoel dat je veiligheidsstreven hoe dan ook tevergeefs is, je machtsstreven futiel, en dat je hetzij bijna geen lust meer kunt ervaren, of zelfs je van het illusoire karakter van alle lustbevrediging bewust bent.

Op zichzelf zijn de impulsen die wij ontleen aan de drie laagste chakra's niet zonder meer slecht. Als hun energie ons niet voortdreef in eerste instantie zou alles stagneren. Er zou dan geen innerlijke groei door ervaringen plaatsvinden. Maar op het moment dat je je bewust wordt van de schaduwkanten van deze drie: egotisme, egocentrisme en egoïsme, en van de eeuwige jacht naar een steeds wijkende horizon waar zij je toe drijven, totdat je blindelings in de laatste afgrond valt, raak je in vertwijfeling en duisternis.

Over de tocht door de onderwereld gaan vele heroïsche mythen. Gilgamesj, de held van het gelijknamige Sumerisch-Babylonische epos, maakte deze tocht, en evenzo Odysseus, Aeneas en Faust, om een paar namen te noemen. De tocht door de diepte is altijd een confrontatie met de dood: de lichamelijke dood, de psychische dood en de egodood. En het is een initiatie. Aan gene zijde van de tocht (als je die overleeft naar lichaam en ziel, want de gevaren zijn groot) ontwaakt de verlichte mens met een kiemend besef van *advaita*, van nondualiteit. Het angstige, eenzame, kille toeschouwersbewustzijn, zo karakteristiek voor onze tijd, verandert in een gevoel van betrokkenheid bij al wat je omringt.

Op een zeer exoterische wijze zie je dit proces zich heden ten dage, verrassenderwijs, voltrekken in de geavanceerde natuurwetenschap, namelijk in de quantumfysica. Je zou, bij voorbeeld, eens Nick Herbert, *Quantum Reality: Beyond the New Physics* (Garden City, N.Y., Doubleday Anchor Books, 1987) moeten lezen, om te zien hoe topnatuurkundigen als groep over een bewustzijnsgrens zijn heengegaan. Velen weten zich daar natuurlijk geen raad mee, en gaan

maar zo 'gewoon' mogelijk door met hun vak, ook al weten zij dan niet meer waarmee zij eigenlijk bezig zijn. Maar enkelen proberen ook als individu de bewustzijnsontwikkeling door te maken die in de fysica nu vereist is, als je althans wilt weten wat je doet. Laat ik er, als fysische leek, verder maar niet te veel over zeggen, behalve dat, mijns inziens, Einsteins verbijsterende inzichten toch niets anders waren dan de grenservaring van het oude natuurkundige bewustzijn. ('Materie wordt energie,' kort gezegd. Tijd en ruimte verliezen hun absolute status.) Dan komt, als beeld van het nulpunt waar je doorheen moet, de kernbom als consequentie daarvan. En nu is er, aan gene zijde van de kernfysica zagezegd, de quantumfysische realiteit, die niets meer heeft te maken met onze alledaagse realiteitservaring.

Door Einsteins speciale en algemene relativiteitstheorie en overige publicaties leerde de mensheid, onder meer, een beetje anders (tegen het toenmalige 'gezonde verstand' in) denken over tijd en ruimte, over massa en energie, en over het fenomeen dat zich aan ons voordoet als zwaartekracht. Deze basisbegrippen bleken minder onafhankelijk te zijn van elkaar dan wij ons van nature voorstelden. Door de quantumfysica, waarmee Einstein zelf zich niet helemaal kon verenigen, gebeurt er echter nog iets totaal anders. Onze traditionele realiteitservaring als zodanig wordt door haar aangetast en onder de mogelijke interpretaties van de fundamentele quantumrealiteit zijn er enkele die heel dicht komen bij wat vanouds, op andere gronden, door sommige mystici en magiërs is beweerd. Zoals: de stevige, solide realiteit waarin wij menen te verkeren, is *maya*, of: bewustzijn schept werkelijkheid. Voor het overige verwijs ik je maar naar het hierboven al genoemde boek van Nick Herbert.

Hoe dan ook, iedereen die haar heeft bestudeerd, zal moeten toegeven dat alles erop wijst dat quantumfysica ons een vooralsnog duizelingwekkend beeld geeft van hoe de wereld 'eigenlijk' is. En merkwaardigerwijs niet alleen de fysieke wereld. Het onderscheid tussen materie en energie, maar ook dat tussen materie en bewustzijn, begint door de quantumfysische ontdekkingen juist weg te vallen. Natuurlijk doen fysici, zelfs de meest stoutmoedige, alleen uitspraken over hoe ons bewustzijn interacteert met wat wij als fysieke realiteit 'buiten ons' ervaren. Dat er ook zoiets is als een interactie tussen onze esthetische en onze morele intenties en de 'werkelijkheid' die wij vervolgens als een van buiten komend gegeven menen aan te treffen, zullen andere mensen moeten uitwerken. Maar in elk geval nadert de modernste, meest geavanceerde natuurwetenschap nu weer het inzicht (gebaseerd op gedegen mathematische theorie en talloze experimenten) dat de wereld een geheel is. Dat geheel doet zich, in eerste instantie, gefragmenteerd aan ons voor. En een van de fragmenten is ons primaire ego-beleven, met de daarbij behorende strevingen.

Het wegvallen van de ons sinds eeuwen vertrouwde fysische realiteitsvoorstellingen zie ik als een nulpunt-ervaring, een soort collectieve initiatie, van de intellectueel geschoolde mensheid in onze eeuw. Einstein leidde haar naar de plek van de initiatie, de quantumfysici voltrekken deze.

Een louter fysische gang door het nulpunt is echter niet genoeg. Binnen een eeuw zullen de nu nog als erg moeilijk ervaren quantumfysische ontdekkingen gemeengoed zijn geworden. Ik heb meegemaakt hoe binnen mijn leven Einsteins relativiteitstheorieën nauwelijks te bevatten en te volgen waren voor topfysici en hoe zij nu op de middelbare school al kunnen worden onderwezen.

Ik verwacht dat het met de quantumfysica niet anders zal gaan. Maar zonder een esthetisch en vooral moreel complement zie ik deze ontwikkelingen toch niet als louter verrijkend voor de mensheid. *Advaita*-noties (non-dualiteitservaringen) zonder een daarmee gepaard gaande individuele verantwoordelijkheid en moraliteit vormen op zichzelf nog geen vooruitgang. Als je ziet tot wat voor samenlevingsvormen de mensheid in Azië is gekomen, de ene nog decadenter en verloederder en misdadiger dan de andere: van het totaal vervuilde sterfhuis India tot het corrupte bordeel Thailand, van de moordzuchtige Tamils, Sikhs en Singhalese Hindoes tot de socialistische griezels met hun bloedige terreurstaten in Laos, Cambodja en Vietnam, dan houd je je hart vast voor 'diepe' inzichten zonder parallelle individuele ontwikkeling.

Nog een symptoom van de collectieve 'nulpunt-ervaring' is de wellicht onomkeerbare vergiftiging en verwoesting van het minerale en vegetatieve milieu, die in de loop van de jaren zestig tot de psychische *avant-garde* begon door te dringen, en via hen, met een *time lag* van zeker tien jaar, tot de trage massa, inclusief politici, beleidsmakers, mediamensen. Voordien hadden weliswaar enkelingen gewaarschuwd voor de vervuiling van de zeeën, grote meren en rivieren, voor de onafbreekbaarheid van de nieuwe plastics en voor de verstoring van de aardse atmosfeer, die tot klimaatrampen zouden kunnen leiden, maar zij werden bespot of genegeerd. Nu weet bijna iedereen, behalve corrupte industriëlen en met hen heulende politici, die het niet willen weten, dat wij op het punt staan het schitterende ecologische evenwicht van de aarde op een onherstelbare wijze te verstoren als wij niet op de allerkortste termijn zeer drastische maatregelen nemen, die alleen uitvoerbaar zijn bij een totale verandering van mentaliteit.

Ook de permanente dreiging van de nieuwe en nieuwste, nu werkelijk voor de gehele aarde dodelijke wapens bracht - met de nodige vertraging - uiteindelijk velen tot een grensbeleving. Eeuw in eeuw uit heeft de manlijke mensheid zich in dienst gesteld van de dood. De oudere, machtige mannen doordat zij vijanden creëerden en vervolgens jonge mannen als soldaat de dood in dreven (zo ging het tot en met de Eerste Wereldoorlog). Sinds de jaren dertig en de Tweede Wereldoorlog richtte het thanatisme van de oude mannen zich niet meer primair op hun jongere sexegenoten, maar vooral ook op de weerloze burgerbevolking: vrouwen, kinderen, bejaarden. Die worden sindsdien tijdens oorlogen in nog veel grotere getale geofferd aan hun bloeddorst dan de jonge soldaten.

Door deze mentaliteit van het patriarchaat (de president gebiedt de oorlog, de generaal geeft het bevel tot doden, de industrie levert de wapens, de bisschop zegent deze en de soldaten slaan aan het moorden) werden miljoenen vrouwen, kinderen en mannen steeds weer geconfronteerd met dood en vernietiging, met het totale, zinloze lijden. Toch heeft de mensheid daar tot dusver ogenschijnlijk niets van geleerd. Integendeel: precies dezelfde mentaliteit, maar nu uiteengespat in tientallen of honderden kleine machtscentra, vind je bij terroristen en guerrillastrijders. Het zijn niet meer alleen de paar oude mannen aan de machtstop, maar talloze mannen met een relatief kleine actieradius, die dank zij nieuwe technologieën zich in dienst van de vernietiging kunnen stellen: van Beiroet tot in de winkelcentra van Parijs, van de straten van Belfast tot in de steden en jungles van Midden- en Zuid-Amerika, van Libië tot in de lagere scholen van Detroit (waar door de media

geïnstreerde jongetjes gewapend naar school komen en andere kinderen doodschieten), heerst het patriarchale rijk van de dood.

Zelfs de 'holocaust' van de Tweede Wereldoorlog heeft de mensheid bitter weinig geleerd. Zij vormde geen beletsel voor hernieuwd antisemitisme (zonder joden) in Oostenrijk; voor de als antizionisme verpakte pogrommentaliteit van, vaak ex-katholieke of ex-calvinistische, communisten en socialisten en van fanatieke moslims tegen joden; voor het brute racisme van Zuid-Afrika (dat onvermijdelijk ook op genocide in de ene of de andere richting zal uitlopen); noch voor het vaak enigszins verhulde racisme in sommige centra in de V.S. en Europa. *'Türken raus!'* staat tegenwoordig op de muren van Duitse steden geklad en de antisemitische en andere racistische leuzen van het Nederlandse voetbalvee zijn genoegzaam bekend.

Gedurende zo lange tijd zoveel confrontaties van de mensheid met het nulpunt, de grens, de afgrond, en toch weinig of geen mentaliteitsverandering?

Echt verklaren kan ik dit natuurlijk ook niet. Sommige mensen, uitgaande van reïncarnatie, zijn van mening dat individualiteiten die zijn 'uitgeleerd' in de aardse schoolklassen niet of minder frequent op aarde verschijnen. Steeds weer komen er horden 'jonge zielen', die nog in zeer lange ontwikkelingsprocessen alle ervaringen moeten gaan doormaken waardoor zij op den duur zullen weten wat zij zichzelf en via anderen toch ook uiteindelijk zichzelf aandoen. Naarmate zij meer weten, krijgen zij geleidelijk meer 'ge-weten'. Maar tegen de tijd dat zij zijn uitgeleerd, verdwijnen de meesten uit de aardse sfeer.

Een andere visie is dat vele mensen eigenlijk al vrij ver zouden kunnen zijn in hun aardse ontwikkeling, als er geen tegenmachters waren die hun bewustzijn verduisterden. De schaduwkanten van het egotisme (goed voor het lijfsbehoud), egocentrisme (goed voor de vreugde en de energie) en het egoïsme (goed voor alles wat met controle en beheersing te maken heeft) zijn zo sterk, zo immens, dat zij ons flakkerende beetje hoger bewustzijn verduisteren. Vandaar dat ook mensen die beter zouden kunnen weten toch de meest vreselijke dingen zichzelf, anderen en hun omgeving aandoen.

Voor zover het mensen lukt, al is het nog maar bij momenten, op een hoger bewustzijnsplan te ontwakken, kan dit eigenlijk alleen maar via de tocht door de tunnel, door 'de donkere nacht van de ziel', zoals het in de mystiek heet. Het zou van weinig psychologisch inzicht of mededogen getuigen als ik uitgerekend jou, de jongste van onze vriendenkring, zou proberen die tocht op het individuele niveau te schilderen. Jij staat nog aan het begin van de 'vreugdevolle afdaling' van de ziel naar het aardse bewustzijnsplan. Voorlopig lijkt alles wat je leert en bereikt winst, en is dat ook in zeker opzicht. Wat je onderweg ongemerkt vergeet en aan meegebrachte vermogens, herinneringen en intuïties moet inleveren om een aangepaste aardeburger te worden, zal je, zoals iedereen, pas opvallen als het te laat is. Dat klinkt cru, maar het is nu eenmaal zo. Je levert 'de geest van je jeugd' geleidelijk en ongemerkt in, om een volwassen mens te worden. Dat proces gaat gepaard met aardse beloningen: je wordt na verloop van tijd voor vol aangezien, je krijgt status, je hoort erbij. De keerzijde is dat je in het (psychische) midden des levens zult merken, dat je zodra je over de heuveltop kunt kijken spiritueel met lege handen staat. De onvermijdelijke ontgoochelingen en decepties van de middelbare leeftijd, de naderende fysieke aftakeling, het toenemende sociale

isolement en het 'gapende graf' zijn misschien nog draaglijker dan de innerlijke duisternis waarmee deze fase gepaard pleegt te gaan. Maar of en hoe je daar doorheen komt, is niet iets wat iemand van zelfs nog ruimschoots onder de twintig uitgebreid hoeft te worden verteld. Wel kan het verhaal je 'buitenom' worden medegedeeld en misschien iets zeggen.

De westerse mensheid, zou je naar analogie kunnen stellen, heeft haar jeugdkrachten en -inspiraties verloren sinds de Renaissance. Zij is volwassen en geheel aards geworden in de achter ons liggende eeuwen en wordt nu in haar geheel geconfronteerd met de grens- en doodservaringen die je als individu vanaf het midden des levens kunt doormaken. Wat aan gene zijde van die grens ligt, is eventueel een begin van liefde. Daarmee bedoel ik niet de begeerte, bezitsdrift, ego-spiegeling, enzovoort, die in de dominante cultuur ten onrechte vaak met 'liefde' worden benoemd. Liefde is je zo een kunnen voelen met iets of iemand anders, dat je primair vanuit de belangen en noden van dat/die andere kunt functioneren. Bijna niemand kan dat nog. In de ecologische beweging zie je misschien een kiem daarvan. Sommigen in die beweging beseffen dat het streven naar beheersing, controle, exploitatie van de natuur, kortom het naar buiten gerichte machtsstreven, uiteindelijk tot niets anders kan leiden dan ook onze eigen ondergang als mensheid. Er zit ongetwijfeld ook een element van eigenbelang in de ecologische 'liefde', maar dat neemt niet weg dat je althans bij sommige voorvechters (in de biologisch-dynamische beweging; bij Greenpeace; bij de Europese 'Groenen', onder andere) mag aannemen, dat zij werkelijk van mededogen, respect, begrip voor de levende natuur zijn vervuld.